

Ta'lim jaryonida didaktik modellardan foydalanish

O'lmasoy Usmonovna Qurbonova
uuqurbonova@gmail.com
BuxDPI

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik model, uni qo'llash zarurati, ta'lim mazmunining xilma-xilligi va ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablarning ortishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: model, kognitiv, refleksiv, sub'ekt, predmet

Use of didactic models in the educational process

Olmasoy Usmonovna Kurbanova
BuxDPI

Abstract: The article talks about the didactic model, the need for its use, the diversity of the content of education, the increase in the requirements for the quality of education.

Keywords: model, criterion, motivational, cognitive, reflective, subject

Model so'zi fransuzchadan olingan bo'lib namuna degan ma'noni anglatadi. Ilmiy tadqiqot ishlarida voqelik, jarayon yoki qurilmani o'rganish uchun uni asl nusxasi o'rniga qabul qilingan shakli - nusxasi olinishi va o'rganilishi sifatida qaraladi. Ilmiy tadqiqot ishlarida tadqiqotchi tomonidan o'rganilayotgan ob'yektga o'xshash, uning ko'rsatkichlarini o'zida mujassamlashtirgan tizimi model deb qabulqilinadi. Modellashtirish uslubi buyum, jihoz yoki jarayonni tabiiy, real holdaemas, balki uning modelida o'rganishdir. Modellashtirish - ilmiy tadqiqot ishlarida ko'p qo'llaniladigan muhimuslublaridan hisoblanadi.

Didaktikada texnologiyalashtirish jarayonlarining rivojlanishi didaktik vositalardan foydalanishga asoslangan mantiqiy harakatlarning bajarilishini modellashtirish va qo'llab-quvvatlash; algoritmik aqliy operatsiyalar va harakatlarga o'tish; idrokning vizual kanalining potentsialini amalga oshirish tegishli didaktik vositalardan foydalangan holda ma'lumotlar - tasviriy, mnemonik, tartibga soluvchi; takomillashtirish tayyorgarlik faoliyati texnologiyalari (nizoning oldini olish, didaktik modellashtirish, dasturlash) universal ta'lim faoliyatini o'rganish vositasi sifatida faol yondashuvni ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq.

Didaktikada o'qituvchilar Nima uchun? Nimani? Qanday? va Qachon? muayyan tarkibni o'rgatish yoki muayyan o'quv faoliyatini amalga oshirish bo'yicha qabul qiladigan qaror va harakatlar "didaktik modellar" yordamida amalga oshiriladi. Didaktik modellar yordamida o'quv dasturlarini ishlab chiqish, o'qitishni rejalashtirish yoki o'quv jarayonini baholash harakatlari boshqariladi. Bo'lajak o'qituvchilar bevosita pedagogik faoliyatga tayyorlanish jarayonida o'qitish va o'rganish haqida ta'lim oladi. Didaktik modellar tizimli ravishda qo'llanilganda, o'qitish jarayonini amalga oshirishga yordam beradi va o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishda yordam beradi. Pedagogik ta'limotlar tarixida didaktika hamda o'qitish metodikasi sohasida o'qitishning muhim elementlarini aniqlash va tavsiflashga qaratilgan didaktik modellardan foydalaniladi. Ushbu modellar o'quv dasturlarini ishlab chiqish, o'qitishni rejalashtirish yoki ta'lim amaliyotini baholashda tushunish, tanqidiy tahlil qilish yoki e'tiborga olish kerak bo'lgan muhim komponent va jarayonlarga diqqat qaratiladi.

Didaktika atamasi XVII asr boshlarida yaratilgan. XVIII asroxirida Skandinaviya mamlakatlariga Daniya, Norvegiya, Shvetsiyaga tarqaldi. Bugungi kunda insonparvar yondashuvga asoslangan didaktik an'analar ta'lim san'ati sifatida pedagogik faoliyatda keng qo'llanadi. XIX asr boshlarida Iogan Fridrix Gerbart (1776-1841) didaktikaning amaliy falsafa va psixologiyani ikki asosiy tayanch sifatida ajratib ko'rsatdi. Amaliy falsafa ta'lim maqsadlariga "Nima uchun o'qitish kerak?", "Nimani o'qitish kerak?", "Nimaga o'qitish kerak" kabi savollarga javob topishda ko'maklashadi, psixologiya esa "Qanday o'qitish kerak?", "Qayerda o'qitish kerak?" kabi savollar orqali o'qitish amaliyotining samarali usullari va vositalaridan foydalanishda ko'maklashadi. Gerbart g'oyalari didaktikaning psixologik xususiyatlari AQSH ta'lim faoliyatida yetakchilik qilsa, amaliy falsafa bilan bog'liq jihatlar Shimoliy Yevropa mamlakatlarida keng qo'llanadi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng AQSHda o'quv loyihasi sohasi Yevropada didaktikasining keyingi rivojlanishi bilan parallel ravishda Pol Xeymann (1901-1967) va Wolfgang Klafki (1927-2016) tomonidan ishlab chiqilgan [2]. Ta'lim loyihasi an'anaviy ravishda o'qitish usullariga "Qanday o'qitish kerak?", "Qayerda o'qitish kerak?" singari masalalarga e'tibor qaratilgan bo'lsa, Yevropa didaktikasida o'quv materialining mazmun-mohiyati hamda uning dolzarbligiga "Nima uchun o'qitish kerak?", "Nimani o'qitish kerak?", "Nimaga o'qitish kerak" kabilarga urg'u berilgan. Barcha fanlardan ta'lim jarayonini tashkil etishda ushbu jihatlariga e'tibor qaratish hamda u to'g'risida fikr yuritishda ikkala yo'nalish ham muhimdir.

Insonparvar didaktik yondashuv an'analarida didaktika va modellashtirish tushunchalari o'rtasida bog'liqlik mavjud. Didaktika "loyihalash va o'qitishning ko'p qirrali ko'rinishini anglatadi; u modellashtirish tushunchasiga asoslanadi". Insonparvar ta'limning ko'p qirrali tabiati "didaktik modellar" atamasini

o'qituvchilarning fikrlash va o'quv harakatlarini qo'llab-quvvatlovchi ta'limga yo'naltirilgan modellarga nisbatan qo'llash muhim hisoblanadi.

Ta'limda didaktik modellarning asosiy maqsadi o'qituvchining ta'limga oid qaror qabul qilishda, o'qitish jarayonini oldindan loyihalash, o'qitish davomida o'quvchilar fikrlashini boshqarib borishdir. Didaktik modellar o'quv rejasi va ko'rsatmalarini ishlab chiqish, amalga oshirish va tahlil qilishda, shuningdek, turli ta'lim yondashuvlari, keng tarqalgan amaliyotlar yoki o'qitish dilemmalari haqida tanqidiy fikr yuritish uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, ular o'qituvchilarga o'qitish va o'rganish haqida gapirganda maqsadlar va tajribalarni yanada samaraliroq etkazish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan professional bilim beradi. Ular ta'lim g'oyalari va amaliyotlariga yangi istiqbollar va tushunchalar berish orqali o'qituvchilarning vakolatlarini kuchaytiradi. Didaktik modellar, shuningdek, o'qituvchilarning ta'limini va uzluksiz kasbiy rivojlanishiga rahbarlik qilishi va tadqiqotga asoslangan ta'limni amalga oshirishda yordam berishi mumkin. Ba'zi didaktik modellar rejalashtirish va loyihalash vositalari bo'lib xizmat qiladi, boshqalari esa ta'lim faoliyati uchun asos bo'lib xizmat qiladi (ya'ni, o'qitish amaliyoti). Ulardan ba'zilari asosan tahliliy va aks ettiruvchi vositalar sifatida xizmat qiladi, o'qituvchilarga o'qitishning mazmuni yoki yo'nalishini tanlashda yordam beradi. Masalan, nazariyqarashlar (masalan, falsafiy, sotsiologik) va o'qitish amaliyoti o'rtasidagi aloqa "meta modellar" ham mavjud.

Ko'pgina didaktik modellar tegishli masalalar bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri ta'lim yo'l-yo'riqlarini amalga oshirishga ko'maklashadi:

- ahamiyatlilik (nima uchun degan savollarni hal qilishga yordam beradi);
- kontent (qanday savollarni hal qilishga yordam beradi);
- amaliyot (qanday qilib savollarni hal qilishga yordam berish);
- ketma-ketlik (qachon savollarni hal qilishga yordam beradi).

Amaliyotda didaktik modellar o'qitish jarayonini tashkil etishda o'qituvchiga yaqindan yordam beradi. Masalan, Karplus ta'lim sikli (tadqiqot → kontseptsiya → kontseptsiyani qo'llash) va ta'lim modeli (ishtirok etish → tadqiqot → tushuntirish → kengaytirish → baholash) kabi didaktik modellar o'qitish amaliyoti uchun maxsus yo'l xaritasi hisoblanadi. Ushbu turkumdagi modellar darsni rejalashtirish va talabalarni darsga faol jalb qilishni o'z ichiga oladi, masalan, bashorat qilish-kuzatish-tushuntirish strategiyasi sanaladi.

Didaktik modellarning boshqa turlari asosiy ta'lim sub'ektlari va ularning xatti-harakatlari va o'zaro munosabatlariga ta'sir qiluvchi omillarni tavsiflaydi. Ushbu turdagi modellar ta'lim tuzilmasi va jarayonlari haqida tahlil va mulohaza yuritishni osonlashtiradi. M., 1960-yillarda ishlab chiqilgan Berliner didaktik modeli o'qitishga ta'sir qiluvchi qaror va sharoitlarni yoritib beradi. Ushbu model oltita asosiy

elementni o'z ichiga oladi, ulardan to'rttasi o'qituvchining qarori va ikkitasi o'qitish shartlari sohasida shakllangan (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Berliner didaktik modeli

№	O'qituvchining qaror sohasi	O'qitish maqsadlari (nima uchun-savollar)
1.	Mavzu mohiyati	mavzu
2.	Metodologiya	
3.	Mediatanlovlari	
4.	Ijtimoiy-madaniy kontekst	o'quvchilar (antropogen) uchun sharoitlar

Shuningdek, ushbu yo'nalishda tasvirlangan didaktik model klassik didaktik uchburchak shaklida tasvirlangan. XIX asr oxirida rivojlangan, ammoonung ildizlari orqaga bo'lgan uchta asosiy ta'lim komponentini didaktikaning otasi Ya.A.Komenskiy (o'qituvchi, talaba va mazmun) ilgari suradi. Uchburchakning ko'rsatmalarni loyihalash, amalga oshirish, tahlil qilish va aks ettirishda ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan turli kontekstlarni, javob berish kerak bo'lgan savollardan o'rin olgan.

Turli didaktik modellar ta'limda o'quv dasturlarini ishlab chiqish va darsni rejalashtirish, amalga oshirish va baholashga rahbarlik qilish uchun shakllangan. Ushbu modellarni bir-biridan keskin farq qilmasa-da quyidagi toifalarga ajratish mumkin: kontent modellari; tegishli modellar; ketma-ket modellar; amaliy modellar; o'quv modellari; tahlil va aks ettirish modellari.

Kontent modellari. Ushbu turdagi modellar fan bo'yicha savollar mavzu bo'yicha bilimlarni tashkil qilish uchun asos yaratadi.

Tegishli modellar. Didaktik modellar ta'lim maqsadi va o'quv maqsadi haqida fikr yuritishga yordam beradi.

Ketma-ket modellar. Ba'zi didaktik modellar o'quvchilarning tushuncha yoki g'oya haqidagi tushunchasi an'anaviy ta'lim bilan qanday o'zgarishini yoki qanday qilib ko'rsatmali o'qitish bilan o'rganishning rivojlanishini tavsiflaydi.

Amaliy modellar. Pedagogik ta'limga oid ko'plab didaktik modellar o'quvchilarning tushunishini rivojlantirish uchun ma'lum bir mavzuni qanday o'rgatish haqidagi g'oyalarni ifodalaydi.

Didaktik modellar o'quv dasturlari va u asosda o'qitish jarayoni loyihasini ishlab chiqish, amalga oshirish va tahlil qilishda, shuningdek, turli xil ta'lim masalalari bo'yicha tanqidiy fikr yuritishda yaqindan yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biesta, G. (2002). Bildung and modernity: the future of Bildung in a world of difference. *Studies in Philosophy and Education*, 21, 343-351. Biesta, G. (2009).
2. Klafki, W. (1995). Didactic analysis as the core of preparation of instruction. *Journal of Curriculum Studies*, 27, 13-30.

3. Östman, L. (2009). Epistemological norms and companion meanings in science classroom communication. *Science Education*, 93, 859-874.
4. Курбонова У.У. Модульные технологии современного способ получения высшего образования // *Academy*. № 11 (50), 2019. С.-38-40.
5. Курбанова У.У. Особенности эстетической культуры и воспитания студентов в профессиональной подготовке. Научные школы Молодежь в науке и культуре XXI в: материалы междунар. науч.-творч. форума. 31 окт – 3 нояб 2017 г/Челяб гос ин-т культуры, сост. ЕВ Швачко – Челябинск: ЧГИК, 2017–394 с, ISBN 978-5-94839-629-3, 2017. С.-314-316
6. Kurbanova U.U. Trends in the development of pedagogical ideas in Uzbekistan in the years of independence.// *International Journal of Applied Research* 2020; 6(5): 90-94
7. Нажмиддинова Г.Н, Курбонова У.У. Великие мыслители Востока об обязанностях родителей по воспитанию детей // – Чита, 2013. - №4. – С. 582-584
8. Курбонова У.У. Особенности дидактических исследований, проведенных в Узбекистане в годы независимости. Международные образовательные, научные и социально-культурные технологии: векторы развития. Сборник материалов Международной научной конференции профессорско- преподавательского состава и молодых ученых России и Узбекистана. Издательство «Дурдона». Челябинск – Ташкент – Бухара – Самарканд 2020. Ст.65-68
9. Курбонова У.У. Развитие дидактических идей по организации самостоятельной работы студентов в Узбекистане за годы независимости. *Вестник науки и образования*.// 2020.№ 21 (99), Стр.62-64
10. Kurbanova U.U. Development of pedagogical ideas in Uzbekistan during the years of independence.// *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 4208-4213 Vol. 24, Issue 09, 2020
11. Azimova N. E. et al. Youth Is Moving Force of Civil Society // *Eastern European Scientific Journal*. – 2019. – №. 1.
12. Остонов Ж.Ш. Ўсмирлардаги копинг хулқ-атвор ва унинг шахс мувафакқиятидаги ўзаро алоқадорлигининг назарий асослари. Ижтимоий соҳани модернизациялаш контекстида педагогик таълим тараққиёти: муаммо ва истиқболлар // Республика илмий-амалий анжуман 2021 йил 28 май Б.134-135
13. Остонов Ж.Ш. Копинг-стратегии: развитие в онтогенезе. Педагогик маҳорат илмий журналы. Бухоро, 2020. №6 Б.102-104
14. Остонов Ж.Ш. Ўсмирлардаги энгга олиш хулқ-атворининг асосий стратегиялари. Ижтимоий соҳани модернизациялаш контекстида педагогик таълим тараққиёти: муаммо ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжуман 2021 йил 28 май Б.132-133

15. Остонов Ж.Ш. Ўсмирларда копинг хулқ-атвор омиллари шаклланишининг ижтимоий психологик механизмлари. Тафаккур ва талқин мавзусида // Республика миқёсидаги илмий-амалий анжуман тўплами 2021 йил, 27-май Б.817-820

16. Остонов Ж.Ш. Ўсмирлардаги копинг хулқ-атвор ва унинг шахс муваффақиятидаги ўзаро алоқадорлигининг назарий асослари. Тафаккур ва талқин мавзусида // Республика миқёсидаги илмий-амалий анжуман тўплами 2021 йил, 27-май Б.812-817

17. Мирзаева Д.Ш, Курбанова З.И. Арт-педагогические технологии коррекции страхов у детей дошкольного возраста. Scientific progress 2 (7), 1206-1212

18. Z. Kurbonova. The Importance of the use of Educational Technologies Aimed at the Development of the Child's Personality in Preschool Education. Центр научных публикаций (buxdu. uz) 8 (8)